

ЗБОРНИК РАДОВА ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА 24/25

ЗБОРНИК РАДОВА
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
XXIV–XXV

УДК 949.5+7.033.2+877.3(05) YU ISSN 0584—9888

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
XXIV—XXV

БЕОГРАД
1986

САДРЖАЈ — TABLE DES MATIÈRES

В. В. Бычков, Проблема человека в патристической философии 9

I. Goldstein, Historiografski kriteriji Prokopija iz Cezareje 25
I. Goldstein, Les critères historiographiques de Procope de Césarée 98

A. Markopoulos, Quelques remarques sur la famille des Génésioi aux IXe—Xe siècles 103

И. Ђурић Ромејски говор и језик Константина VII Порфирогенита 109
I. Đurić, La langue et le dialecte romains de Constantin VII Porphyrogénète 134

И. Николајевић, Тома Архиђакон, ,,Анастасије Библиотекар" и Јене Бори у културној историји Босне и Херцеговине 139
I. Nikolajević, Thomas Archidiaconus, ,,Anastasius Bibliothecarius" et Jenö Bory dans l'histoire culturelle de Bosnie et d'Herzégovine 148

Р. Радић, Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века 151
R. Radić, Local Rulers in Byzantium at the End of the Twelfth Century and in the First Decades of the Thirteenth 283

D. Simon, Erbvertrag und Testament 291

Б. Фeрјанчић, Савладарство у доба Палеолога 307
B. Ferjančić, La co-souveraineté sous les Paléologues.......................... 382

М. Живојиновић, Документи о аделфатима за Карејску келију Светог Саве 385
M. Živojinović, Documents concerning Adelphata for the Kellion of St. Sava at Karies 396

Б. Крекић, О проблему концентрације власти у Дубровнику у XIV и XV вијеку 397
B. Krekić, On the Problem of the Concentration of Power in Dubrovnik in the Fourteenth and Fifteenth Centuries 405

M. Živojinović, Settlements with Marketplace Status 407

М. Спремић, Срби и Флорентинска унија цркава 1439. године 413
M. Spremić, Les Serbes et l'union des églises au concile de Florence en 1439 .. 421

J. Калић, Најстарија карта Угарске. Tabula Hungariae 423
J. Kalić, La plus ancienne carte de Hongrie. Tabula Hungariae 434

Љ. Максимовић, О години преноса Немањиних моштију у Србију.......... 437
Lj. Maksimović, Sur l'année du transfert en Serbie des reliques de Stefan Nemanja 443

N. Radošević, Laudes Serbiae. The Life of Despot Stephan Lazarević by Constantine the Philosopher 445

Зборник радова Византолошког института, XXIV — XXV, 1986.
Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines, XXIV — XXV, 1986
УДК 949·5 (497+56):321·17·17 "11/12"

РАДИВОЈЕ РАДИЋ

ОБЛАСНИ ГОСПОДАРИ У ВИЗАНТИЈИ КРАЈЕМ XII И У ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА XIII ВЕКА

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

ИЗВОРИ

Acrop.	G. Acropolitae Opera I, ed. *A. Heisenberg*, Lipsiae 1903.
Ansbert, Historia	Ansbert, Historia de expeditione Friderici imperatoris, ed. *A. Chroust*. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrich, I, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum V, Berolini 1928.
Chon. Historia	Nicetae Choniatae Historia I—II, ed. *J. A. van Dieten*, Berolini 1975.
Chon. Orationes	Nicetae Choniatae Orationes et epistulae, ed. *J. A. van Dieten*, Berolini 1972.
Chronicle of Morea	The Chronicle of Morea, ed. *J. Schmitt*, London 1904.
Доментијан, Живот светога Саве	Живот светога Симеуна и светога Саве, написао Доментијан, изд. *Ђ. Даничић*, Београд 1865.
Eustazio di Tessalonica	Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica, ed. *S. Kyriakides*, Palermo 1961.
Grierson, Coins	*Ph. Grierson*, Byzantine Coins, University of California Press Berkeley and Los Angeles, London 1982.
H. de Valenciennes	Henri de Valenciennes, Histoire de l'empereur Henri de Constantinople, ed. *J. Longnon*, Paris 1948.
Ibn Bibi	*H. Duda*, Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi, Kopenhagen 1959.
Иванов, Старини	*Й. Иванов*, Български старини из Македония, София 1970.[3]
Ljubić, Listine	*Š. Ljubić*, Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke republike I—X, Zagreb 1868—1891.

MM — *F. Miklosich — J. Müller*, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, I—VI, Vindobonae 1860—1890.

Mich. Choniates — Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τὰ Σωζόμενα I—II, изд. *Сп. Ламброс*, Атина 1880.

Niceph. Chrysobergae — *M. Treu*, Nicephori Chrysobergae ad Angelos orationes tres, Programm Friedrichs-Gimnasium, Breslau 1892.

Papadopoulos, Un acte officiel — *J. Papadopoulos — P. Vatopédinos*, Un acte officiel du despote Alexios Sthlavos au sujet de Spéléotissa près de Mélénicon, Списание на Бълг. Акад. Наук. 45 (1933) 1—6.

Partitio Romaniae — *A. Carile*, Partitio terrarum Imperii Romaniae, Studi Veneziani 7 (1965) 125—305.

Pitra, Chomatiani — *J. Pitra*, Analecta sacra et profana spicilegio Solesmensi parata VI, Parisiis — Romae 1891.

Пойруженко, Синодик — *М. Пойруженко*, Синодик царя Борила, София 1928.

Prinzing, Brief — *G. Prinzing*, Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Januar 1212. Ueberlieferungsgeschichte Neuedition und Kommentar, Byz. 43 (1973) 395—431.

Pseudo-Kodinos — Pseudo-Kodinos, Traité des Offices, ed. *J. Verpeaux*, Paris 1966.

Стеван Првовенчани, Житије Симеона Немање — Житије Симеона Немање од Стевана Првовенчанога, изд. *В. Ћоровић*, Светосавски зборник 2, Београд 1939, 1—76.

Теодосије, Живот светога Саве — Живот светога Саве, издање Ђуре Даничића приредио и предговор написао Ђорђе Трифуновић, Београд 1973.

Theod. Scut. — Σύνοψις Χρονική, изд. *К. Сатас*, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη VII, Венеција—Париз 1894.

Villehardouin — G. Villehardouin, La conquête de Constantinople I—II, éd. *E. Faral*, Paris 1973.

ЛИТЕРАТУРА

Аџиевски, Слав — *К. Аџиевски*, Деспот Алексије Слав — самостоен феудален владетел во Македонија, Годишен зборник Фил. фак. Скопје, 3/29/ (1977) 77—92.

Ahrweiler, Byzance et la mer — *H. Ahrweiler*, Byzance et la mer, Paris 1966.

Ahrweiler, Idéologie politique — *H. Ahrweiler*, L'idéologie politique de l'empire byzantin, Paris 1975.

Ahrweiler, Smyrne — *H. Ahrweiler*, L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081—1317), TM I, Paris 1965, 1—204.

Angold, Government — *M. Angold*, A Byzantine Government in Exile, Oxford 1974.

Asdracha, Rhodopes — *C. Asdracha*, La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Etude de géographie historique, Athen 1976.

Баришић—Ферјанчић, Вести — *Ф. Баришић — Б. Ферјанчић*, Вести Димитрија Хоматијана о „власти Другувита", ЗРВИ 20 (1981) 41—58.

Bon, La Morée franque — *A. Bon*, La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205—1430), Paris 1969.

Bon, Péloponnèse — *A. Bon*, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, Paris 1951.

Божилов, Асеневци — *И. Божилов*, Фамилията на Асеневци (1186—1460). Генеалогия и просопография, София 1985.

Brand, Byzantium — *Ch. Brand*, Byzantium Confronts the West (1180—1204), Cambridge Mass. 1968.

BSl — Byzantinoslavica, Praha 1929 sq.

Byz. — Byzantion, Bruxelles 1924 sq.

BZ — Byzantinische Zeitschrift, München 1892 sq.

Cahen, Pre-Ottoman Turkey — *C. Cahen*, Pre-Ottoman Turkey. A general survey of the material and spiritual culture and history c. 1071—1330, London 1968.

Цанкова-Петкова, България при Асеневци — *Г. Цанкова-Петкова*, България при Асеневци, София 1978.

Цанкова-Петкова, Отношения — *Г. Цанкова-Петкова*, Българо-гръцки и българо-латински отношения при Калоян и Борил, Известия на Института за история 21 (1970) 149—172.

Cognasso, Un imperatore bizantino — *F. Cognasso*, Un imperatore bizantino della decadenza: Isacco II Angelo, Bessarione 31 (1915) fasc. 1—2 29—60; fasc, 3—4 247—289.

Данчева-Василева, България и Латинската империя — *А. Данчева-Василева*, България и Латинската империя (1204—1261), София 1985.

Dieten, Erläuterungen — Niketas Choniates Erläuterungen, ed. *J. L. van Dieten*, Supplementa Byzantina 2, Berlin—New York 1971.

Dölger, Regesten — *F. Dölger*, Regesten der Kaiserkunden des Oströmischen Reiches von 565—1453, I—V, München 1924—1965.

Dölger—Wirth, Regesten III — Regesten der Kaiserkunden des Oströmischen Reiches bearbeitet von *F. Dölger* 3. Teil (Regesten von 1204—1282) zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von *P. Wirth*, München 1977.

Дуйчев, Въстанието — *И. Дуйчев*, Въстанието в 1185. г. и неговата хронология, Известия на Института за българска история 6 (1956) 327—356.

Dujčev, Melnik — *I. Dujčev*, Melnik au Moyen Age, Byz. 38 (1968) 28—41.

Дуйчев, Проучвания — *И. Дуйчев*, Проучвания върху българското средновековие, София 1943.

Ферјанчић, Деспоти — *Б. Ферјанчић*, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960.

Ферјанчић, Племство — *Б. Ферјанчић*, Племство у епирској држави прве половине XIII века (1204—1261), Глас CCCXLIII Српске академије наука и уметности, Одељење историјских наука, књ. 5 (1986) 131—178.

Ферјанчић, Севастократори	*Б. Ферјанчић*, Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 141—192.
Ферјанчић, Тесалија	*Б. Ферјанчић*, Тесалија у XIII и XIV веку, Београд 1974.
Ферлуга, Племство	*Ј. Ферлуга*, Византијско племство и крсташи почетком XIII века, ЗРВИ 18 (1978) 111—129.
Gardner, Lascarids	*A. Gardner*, The Lascarids of Nicaea. The Story of an Empire in Exile, London 1912.
Gerland, Geschichte	*E. Gerland*, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel I, Homburg v. d. Höhe 1905.
Grumel, Chronologie	*V. Grumel*, La Chronologie, Traité d'études byzantines I, Paris 1958.
Guilland, Protostrator	*R. Guilland*, Etudes de titulature et de prosopographie byzantines. Le Protostrator, REB 7 (1949) 156—179 (=Recherches sur les institutions byzantines I, Berliner Byzantinische Arbeiten, Band 35, Amsterdam—Berlin 1967, 478—497)
Гунаридис, 'Αντίσταση	*П. Гунаридис*, Οἱ πολιτικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀντίσταση στοὺς Λατίνους τὸ 1204, Σύμμεικτα 5 (1983) 143—160.
Hoffmann, Rudimente	*J. Hoffmann*, Rudimente der Territorialstaaten im byzantinischen Reich (1071—1210), Miscellanea Byzantina Monacensia 17, München 1974.
Историја на македонскиот народ I	Историја на македонскиот народ I, Скопје 1969.
Историја народа Југославије I	Историја народа Југославије I, Београд 1953.
Историја српског народа I	Историја српског народа I, Београд 1981.
История на България III	История на България III, София 1982.
Jacoby, Archontes	*D. Jacoby*, Les archontes grecs et la féodalité en Morée franque, TM 2 (1967) 421—481.
Јиречек, Историја	*К. Јиречек*, Историја Срба I—II, Београд 1952 (репр. 1978)
Юзбашян, Классовая борьба	*К. Юзбашян*, Классовая борьба в Византии в 1180—1204 гг. и четвертый крестовый поход, Ереван 1957.
Каждан, Армяне	*А. Каждан*, Армяне в составе господствующего класса византийской империи в XI—XII вв, Ереван 1975.
Каждан, Освобождение	*А. Каждан*, Освобождение Болгарии изпод византийского ига, Вопросы истории 11 (1973) 124—134.
Каждан, Силы	*А. Каждан*, Центростремительные и центробежные силы в византийском мире (1081—1261 гг.) (XVe Congrès International d'études byzantines, Rapports et Co-Rapports. I. Histoire. l. Forces centrifuges et centripêtes dans le monde byzantin entre 1071 et 1261), Athenès 1976, 3—28.
Каждан, Состав	*А. Каждан*, Социальный состав господствующего класса Византии XI—XII вв., Москва 1974.
Ласкарис, Принцезе	*М. Ласкарис*, Византиске принцезе у средњовековној Србији, Београд 1926.

Loenertz, Origines	*R. Loenertz*, Aux origines du despotat d'Epire et de principauté d'Achaïe, Byz. 43 (1973) 360—394.
Longnon, Empire	*J. Longnon*, L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée, Paris 1949.
Милиаракис, 'Ιστορία	*А. Милиаракис*, 'Ιστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς 'Ηπείρου (1204—1261), Атина 1898.
Miller, Essays	*W. Miller*, Essays on the Latin Orient, London 1921 (reprint: Amsterdam 1964)
Miller, Latins	*W. Miller*, The Latins in the Levant A History of Frankish Greece (1204—1566), London 1908.
Moravcsik, Byzantinoturcica	*G. Moravcsik*, Byzantinoturcica I—II, Berlin 1958.
Мутафчиев, Владетелите	*П. Мутафчиев*, Владетелите на Просек, Сборник на БАН 1 (1913) 1—85.
Nicol, Despotate	*D. Nicol*, The Despotate of Epiros, Oxford 1957.
Nicol, Refugees	*D. Nicol*, Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade, Athens 1976, 3—33 (XV Congres International d'Etudes byzantines, Rapports et Co-Rapports. I. Histoire. 2. Composition et mouvement de la population dans le monde byzantin).
Oikonomidès, Décomposition	*N. Oikonomidès*, La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: A propos de la „Partitio Romaniae", Athènes 1976, 3—28 (XVe Congres International d'Etudes byzantines. Rapports et Co-Rapports. I. Histoire. l. Forces centrifuges et centripètes dans le monde byzantin entre 1071 et 1261).
Острогорски, Историја	*Г. Острогорски*, Историја Византије, Београд 1959 (репр. 1983).
Острогорский, Возвышение	*Г. Острогорский*, Возвышение рода Ангелов. Юбилейный сборник Русского археологического общества в Королевстве Югославии, Белград 1936, 111—129 (=СД III 325—342).
Ostrogorsky, Aristocracy	*G. Ostrogorsky*, Observations on the Aristocracy in Byzantium, Dumbarton Oaks Papers 25 (1971) 1—32.
Петров, О титулах	*П. Петров*, О титулах „севаст" и „протосеваст" в средновековом болгарском государстве, Виз. врем. 16 (1959) 52—64.
Polemis, Doukai	*D. Polemis*, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, London 1968.
Prinzing, Bedeutung	*G. Prinzing*, Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204—1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der Byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges, Miscellanea Byzantina Monacensia 12, München 1972.
Prinzing, Studien	*G. Prinzing*, Studien zur Provinz und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I und Theodoros Dukas, 'Ηπειρωτικὰ χρονικὰ 24 (1982) 73—120; други део расправе под истим насловом изашао је у 'Ηπειρωτικὰ χρονικὰ 25 (1983) 37—112.

Радојчић, О неким господарима	*Н. Радојчић*, О неким господарима града Просека на Вардару, Летопис Матице српске 259 1—19, 260 32—40, Нови Сад 1909.
REB	Revue des études byzantines, Paris 1943 sq.
Савчева, Стрез	*Е. Савчева*, Севастократор Стрез, Годишник на Соф. Унив. „Климент Охридски", Истор. фак. 68 (1974) 65—97.
Savvides, Byzantium in the Near East	*A. Savvides*, Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor the Armenians of Cilicia and the Mongols A. D. c. 1192—1237, Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 17, Thessaloniki 1981.
СД	*Г. Острогорски*, Сабрана дела I—VI, Београд 1969—1970.
Schilbach, Metrologie	*E. Schilbach*, Byzantinische Metrologie, München 1970.
Сюзюмов, Внутренняя политика	*М. Сюзюмов*, Внутренняя политика Андроника Комнина и разгром пригородов Константинополя в 1187 году, Виз. Врем. 12 (1957) 58—74.
Stadtmüller, Michael Choniates	*G. Stadtmüller*, Michael Choniates, Metropolit von Athen, Orientalia Christiana Analecta 33. 2, Rome 1934.
Stiernon, Origines	*L. Stiernon*, Les origines du despotat d'Epire, REB 17 (1959) 90—126.
TM	Travaux et Mémoires, Paris 1965 sq.
Успенский, Образование	*Ф. Успенский*, Образование второго болгарского царства, Одесса 1879.
Успенский, Писатель	*Ф. Успенский*, Византийский писатель Никита Акоминат из Хон, С. Петербург 1874.
Варзос, Γενεαλογία	*К. Варзос*, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν, I—II, Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 20, Солун 1984.
Васильевский, Критические заметки	*В. Васильевский*, Критические заметки: Образование второго болгарского царства Ф. Успенского, Одесса 1879, Журнал Министерства Народного Просвещения 204 (1879) 144—217.
ВИИНЈ	Византијски извори на историју народа Југославије I—IV, Београд 1955—1971.
Виз. Врем.	Византийский Временник, С. Петербург 1894—1927; Москва 1947. сл.
VR	Variorum Reprints (Collected Studies series, London).
Vryonis, Decline	*S. Vryonis*, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, Berkeley—Los Angeles—London 1971.
Wolff, Empire	*R. L. Wolff*, The „Second Bulgarian Empire". Its origin and history to 1204. Speculum 24 (1949) 167—206.
Златарски, История	*В. Златарски*, История на българската държава през средните векове I—II, София 1934, 1940.
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института, Београд 1952 сл.

месеци. Из тог разлога се, наравно, ништа не може рећи о организацији власти на побуњеном подручју.

Овако брз крах подухвата Јована Спиридонакиса, уз готово симболичан отпор, ако вести Никите Хонијата схватимо дословно и не претпоставимо да је из птичје перспективе доцнијег времена, а прожет непомирљивом мржњом према придошлици са Кипра, помало упростио слику догађаја, за што додуше нема неког чвршћег разлога, ипак изазива извесну недоумицу. То посредно говори да Јован Спиридонакис или није био добро припремио терен за своје осамостаљивање, или му није стигла нека помоћ коју је очекивао, или је можда погрешно проценивши потцењио снаге ромејске државе и после недовољне и аљкаве припреме неспреман дочекао војску Алексија Палеолога. Оскудни изворни подаци готово увек пружају више могућности за многобројне претпоставке него у случајевима када тих података има више. Чини се да трновски цар није ништа покушао како би помогао Јовану Спиридонакису. У сачуваним изворним подацима о томе бар нема никаквих наговештаја. Узрок Калојановом резервисаном ставу лежао је вероватно у изненадном приближавању Ромејима које је довело до споразума са василевсом последњих месеци 1201. године. Тражење уточишта у Бугарској било је за Јована Спиридонакиса, ако се ствари сагледају свеобухватно, у ствари једино решење пошто бољег избора није ни имао.

Извори ништа не саопштавају о даљој судбини овог обласног господара. Чини се да је одласком у Бугарску вероватно и завршена његова политичка каријера, краткотрајна и не особито блистава, тако да је доживео жалосну славу брзог заборава.

б. ОБЛАСНИ ГОСПОДАРИ ПОСЛЕ 1204. ГОДИНЕ

После бурних догађаја из 1201. и угушивања покрета неколицине обласних господара, а захваљујући склопљеном миру између цариградског и трновског двора, у пограничним подручјима је завладало примирје готово незамисливо за претходну деценију испуњену непрестаним ратовањима. Византија је коначно одахнула. Области у којима су покушали да се осамостале Манојло Камица и Јован Спиридонакис припале су, наравно, држави Ромеја, док су земље Добромира Хрса подељене тако да је Византија добила Струмицу са околином, а Бугарској је припао тврди град Просек у који се убрзо сместио намесник трновског цара.

Међутим, ослобођена опасности на овој страни, опасности које су је и те како угрожавале, Византија је ускоро морала да се суочи са смртном опасношћу која је сасвим неочекивано дошла са Запада. Радило се, наравно, о изненадном скретању учесника четвртог крсташког рата које је завршено рушењем ромејског царства. Тај судбоносни догађај потпуно је изменио прилике у овим подручјима, с обзиром на околност да је ишчезло византијско било замењено новообразованим латинским царством.

Крсташке међусобице, које су у првим годинама после 1204. биле врло честе, искористио је на најбољи начин Калојан. Сјајна победа над крсташима, надомак Једрена 14. априла 1205, када је бугарска војска потпуно сатрла одреде западних ритера, претходно навикнуте искључиво

на успехе, донела је апсолутну превагу трновском цару који је постао најмоћнији такмац у јужним деловима Балканског полуострва.

У време своје највеће моћи, међутим, када се већ налазио под зидинама Солуна и пошто му је претходно у окршају са Бугарима страдао велики супарник и један од најугледнијих крсташких вођа италијански маркиз Бонифације од Монферата (4. септембра 1207), Калојан је пао као жртва незадовољних бољара 8. октобра 1207. године. На престо је ступио његов блиски рођак Борил, али, као што то често бива после насилних промена владара који су иза себе оставили врло запажен траг, земља је постала поприште унутрашњих размирица које су због своје озбиљности попримиле готово обележја правог грађанског рата. Два Калојанова блиска сродника, који су такође полагали право на трновски престо, убрзо су се осамосталили имајући под својом влашћу прилично простране и важне области. Реч је, наравно, о Стрезу и Алексију Славу чији су се поседи налазили управо у подручјима осамостаљивања ранијих обласних господара. Стога се већ може говорити о континуитету ове појаве, али сада у знатно измењеном историјском декору и мизансцену. Истини за вољу, збивања око Стреза и Слава више су део бугарске него византијске историје, будући да је држава Ромеја практично престала да постоји. Ипак, чињеница је да су ова двојица обласних господара били важан чинилац како за историју латинског царства и српске државе тако и за повест епирске па чак и никејске државе, дакле за непосредне наследнице државе Ромеја које су ничући на њеном згаришту повеле дугу и тегобну борбу за обнову Византије. У тој светлости посматрани, и Стрез и Слав припадају повести византијског света.

1. СТРЕЗ

Дуго је у историографији владало погрешно мишљење да су Добромир Хрс и Стрез, између којих збиља постоји доста сличности, у ствари једна личност. Да се почињене грешке веома тешко превазилазе на најбољи начин показује и овај пример. Иако је давнашња заблуда коначно исправљена још почетком овог столећа, њени остаци сачували су се и до наших дана, дакле после толико протеклих деценија.[1] У литератури се, наиме, као reliquiae reliquiarum некадашње омашке, све до данас уз личност Стреза везује име Добромир, што нема никакве потврде у сачуваним изворима о овом обласном господару.

Бугарски великаш Стрез (у латинским изворима Stracius или Straces, у грчким Στρεάζος, а у словенским Стрѣзъ) као сестрић трновског цара Калојана припадао је владарској кући.[2] То практично значи да је истовремено био и близак рођак Борила који је, као и Алексије Слав уосталом,

---

[1] Заблуду по којој су били изједначавани као једно лице Добромир Хрс и Стрез, разрешио је дефинитивно 1909. године *Радојчић*, О неким господарима. Опширније о томе в. напомене 2 и 3 у одељку посвећеном Добромиру Хрсу.

[2] *Prinzing*, Brief 411—412 19—20. Не би требало да превише изненађује то што у чувеном циркуларном писму које је Хенрик I потписао у Пергаму 13. јануара 1212, и послао на Запад, латински цар помиње Стреза не као блиског рођака тада актуелног трновског цара Борила већ као сестрића Калојана, премда је последњи био убијен пре готово пет година. На Западу је Калојан, нарочито после преговора са Иноћентијом III и бриљантне победе код Једрена, био далеко познатији. Специјално о Калојану в. *Божилов*, Асеневци бр. 3 43—68.

такође био Калојанов сестрић.[3] Захваљујући поменутим родбинским везама, Стрез се могао укључити као претендент у борбу за трновски престо, на који се после насилне Калојанове смрти попео Борил.

У изворима који су сачували успомену на овог бугарског великаша, разноврсним како по пореклу тако и по жанру, Стрез се први пут помиње тек у бурним збивањима која су уследила после драматичног догађаја у бугарском логору недалеко од Солуна октобра 1207. То, наравно, не значи да је управо тада започела његова политичка каријера. Напротив, има разлога да се верује како је већ последњих година Калојанове влада Стрез имао веома важну улогу и да су му поверавани одговорни задаци, које је изгледа врло успешно извршавао, што му је донело приличан углед у трновској држави.[4] У тој светлости посматрано

---

[3] *Теодосије*, Живот светога Саве 103 саопштава да је Стрез био Калојанов рођак. *Стеван Првовенчани*, Житије Симеона Немање 60 каже да је Стрез био Борилов брат. У литератури постоје различита мишљења о родбинским односима Стреза и Борила односно Алексија Слава. Никаквој сумњи не подлеже чињеница да су сва тројица били сестрићи Калојана, али су помало загонетни њихови међусобни родбински односи. Већина истраживача сматра, са мање или више одлучности, да је Стрез у ствари био млађи Борилов брат. Уп. *Мутафчиев*, Владетелите 47; *Златарски*, История III 271; Историја народа Југославије I 344 (*Б. Графенауер — Т. Томоски*); *Nicol*, Despotate 33; *Prinzing*, Bedeutung 100; *Prinzing*, Brief 423; *Цанкова-Петкова*, България при Асеневци 24—25, 57; *Баришић—Ферјанчић*, Вести 51; *Божилов*, Асеневци 98; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя 88. За разлику од поменутих аутора Е. Савчева (Стрез 69—74) која најопширније расправља о овим питањима прилично је резервисана према претпоставци да су Борил и Стрез били браћа. У том случају би, наставља, Стрезове претензије на бугарски престо биле знатно мање, с обзиром на околност да је млађи брат. Она такође сматра да би се у синодику цара Борила поменуло то да је Стрез заиста био Борилов брат. Да подсетимо, у синодику се каже да је севастократор Александар брат великог цара Јована II Асена (Уп. *Попруженко*, Синодик 87). Шта више, Савчева износи једну веома занимљиву претпоставку да су Стрез и Алексије Слав били браћа (sic!), пре него Борил и Стрез, што на посредан начин потврђује и њихово, дакле Стрезово и Борилово, једнако право на бугарски престо који је насилно заузео овај други. При том као да заборавља да би и у случају да су Стрез и Слав браћа, један од њих морао бити млађи, па би тај морао имати мања права на престо, што је управо аргумент којим је покушала да оповргне претпоставку да су Борил и Стрез браћа. Иначе, о условима наслеђивања трновског престола говоре текстови мрачке хрисовуље Јована Александра (1331—1371) издате 1. децембра 1347 (*Иванов*, Старини 593) и рилске хрисовуље Јована Шишмана (1371—1393) издате 21. септембра 1378 (*Иванов*, Старини 599). На крају ове напомене можемо истаћи да се не може са потпуном сигурношћу утврдити да ли су, и у којој комбинацији, Борил, Стрез и Алексије Слав, били браћа. То су вероватно били и разлози да се и опрезни Б. Примов (История на България III 148) заустави на несумњивој чињеници да су поменута тројица великаша били сестрићи Калојана, и одустане од даљих и свакако мање несумњивих претпоставки.

[4] *Теодосије*, Живот светога Саве 104 каже прилично одређено да је Стрез био веома славан због своје храбрости што је изазивало завист његових супарника. *Мутафчиев*, Владетелите 48 први је, бар колико је нама познато, изнео ову разложну претпоставку о деловању Стреза још пре 1207, али је употребио погрешне аргументе за њено доказивање. Истиче да је као севастократор Стрез био сарадник Калојана јер у исто време у држави је по правилу могао бити само један севастократор. Врло је спорно питање ко је доделио ову високу титулу Стрезу, Калојан или Борил, а о томе ће нешто касније бити више речи. *Nicol*, Despotate 33 износи веома смелу претпоставку која нема потврде у изворима а према којој је Калојан наименовао Стреза за свог заповедника тврђава Просека и Струмице а доцније га повукао са те дужности бојећи се завере. *Савчева*, Стрез 71 се такође залаже за датирање почетака Стрезове политичке каријере у време пре 1207, додајући да се његово учешће у животу другог бугарског царства вероватно сводило на учешће у војним походима Калојана, што је резултирало великој популарности с једне, а стремљењу ка бугарском престолу с друге стране.

лакше се може схватити релативно брзо уздизање овог великаша, нешто касније, када су му спремно пришли многи намесници трновског цара. Уживао је, изгледа, и приличну наклоност тамошњег становништва. Стрез се, међутим, никако не може изједначити са Сергијем, једним од Калојанових посланика код папе Иноћентија III 1203. године.[5] Једино се може претпоставити да је за Калојановог царевања вршио извесне одговорне дужности али које се тичу световних а не духовних ствари.

Име Стрез је, као уосталом и од њега изведени деривати Стрезо, Добрострез, Стрезимир, Стрезоје и слично, словенског порекла. Судећи према српским средњовековним документима, у којима се среће врло често, имало је широку употребу у јужнословенској ономастици.[6]

Долазак Борила (1207—1218) на трновски престо, после убиства Калојана 8. октобра 1207, и чињеница да је Стрез као сестрић погинулог цара полагао извесна, не тако мала, права на бугарски трон, веома су угрозили положај, па чак и голи живот, овог великаша.[7] Нема сумње, наиме, да је Борил као један од првих својих циљева по устоличавању сматрао ликвидацију блиског сродника који је у погодном тренутку, као и те како опасан такмац, могао чак да га и збаци са престола.[8] Проницљиви великаш је, међутим, предосетио блиску опасност па је спас морао да потражи у бекству. Уточиште је, највероватније крајем 1207. или почетком 1208, нашао у суседној српској држави, на двору великог жупана Стефана Немањића, који га је примио изузетно благонаклоно.[9] Сви су се истраживачи, без изузетка, већ одавно сложили да благонаклони став великог жупана није проистицао из хришћанског алтруизма него је, наравно, имао сасвим одређену политичку позадину. Имати уз себе тако угледног великаша, уз то и могућег претендента на круну суседне бугарске државе, значило је располагати са веома опасним оружјем које се могло употребити на разне начине.[10] Благонаклон став Стефана Немањића према Стрезу међу српском властелом изазвао је подозрење помешано са завишћу. С друге стране, тешко се мирећи са чињеницом да му је опасни супарник измакао, Борил је у више наврата тражио Стре-

---

[5] *Мутафчиев*, Владетелите 49—50 износи, али уз приличну резерву, претпоставку према којој су севастократор Стрез и comestabularius Sergius, у ствари, исто лице. *Златарски*, История III 175—176 оповргао је ову смелу претпоставку, у коју додуше ни њен аутор није много веровао. Доцнији истраживачи нису прихватили претпоставку Мутафчијева. Уп. *Савчева*, Стрез 92.

[6] О томе опширније в. *М. Грковић*, Речник личних имена код Срба, Београд 1977, 190; *Савчева*, Стрез 69.

[7] *Теодосије*, Живот светога Саве 104.

[8] Досадашња историографија створила је прилично неповољну слику о цару Борилу. У релативно скорије време Г. Цанкова-Петкова покушала је да донекле рехабилитује овог бугарског владара. Уп. *Цанкова-Петкова*, Отношения 170—171. Она истиче да нема аргумената да се у завери против Калојана окриве Борил и Калојанова жена која је била куманског порекла. У наставку упозорава да је Борил независно од слабих страна његове владе савезништвом са латинским царством утврдио међународни положај другог бугарског царства и припремио услове за уздизање Бугарске под Јованом II Асеном. Посебно о Борилу в. *Божилов*, Асеневци бр. 6 69—77.

[9] Благонаклоност Стефана Немањића према Стрезу наглашавају сва тројица биографа. Уп. *Стеван Првовенчани*, Житије Симеона Немање 60; *Доментијан*, Живот светога Саве 206; *Теодосије*, Живот светога Саве 104.

[10] Велики жупан Стефан Немањић је намеравао да подржава унутрашње сукобе у Бугарској и да се преко Стреза прошири према југу. В. *Златарски*, История III 281; Историја српског народа I 298 (*Б. Ферјанчић*).

зово изручење. При том је обећавао богату награду а када таква понуда није произвела жељени утисак, латио се другог, потпуно другачијег аргумента, тиме што је наводно запретио ратом.[11]

У препреденом бугарском великашу, који је и те како био свестан несигурности свог положаја, јавила се сумња да би га у неком тренутку његов доброчинитељ ипак могао предати љутом непријатељу. Како би разобличио ову сумњу, велики жупан је клетвама уверавао Стреза у своју оданост, а потом му је дао и известан број људи и коња. И на крају, као најубедљивији доказ којим је требало да у потпуности распрши стрепње бугарског великаша, Стефан је наводно изабрао свечани чин братимљења, обављен у цркви и над јеванђељем као сакралним сведоком нове духовне везе.[12]

Користећи се недаћама цара Борила, који је током 1208. неуспешно ратовао против латинског царства, Стефан и Стрез су приступили остварењу плана у коме су се на веома погодан начин поклопили интереси и једног и другог. Они су, наиме, заједничком акцијом почели да одузимају од бугарске државе поједине делове Македоније. Лакоћа са којом је текао овај подухват упућује на претпоставку да су претходно били ступили у везу са заповедницима неких тврђава и продибили их за себе, будући да Борил ипак није уживао неподељено поверење у Бугарској, поготово после неуспешног рата против Латина.[13] Не треба, дакако, пренебрегнути неоспорни углед и популарност коју је Стрез уживао у другом бугарском царству. И, на крају, никако се не би смео потценити ни удео Стефанове помоћи у целокупном подухвату, пошто је Стрез на српски двор дошао само са извесним бројем присталица и можда понеким чланом своје породице, а то би било недовољно да самостално изведе прилично сложену акцију. Значај српске помоћи, међутим, не треба пи прећењивати.[14] Исход ове акције било је учвршћивање Стреза у областима средњег тока Вардара.[15] Пошто је овладао знатним делом Македоније, он је изабрао за своје средиште тврди и неприступачни Просек, у коме је до пре неколико година обитавао Добромир Хрс.[16] На тај начин је почео да се остварује план у коме су се доста срећно укрстили интереси и једног и другог. Стефан Немањић је рачунао да је овим подухватом коначно кренуо према југу, што му је за Калојанова живота било сасвим немогуће, а Стрез је учинио велики корак у борби против Борила. У другом делу остварења предвиђеног плана, међутим, морало је неминовно да дође до размимоилажења и коначног раздора.

---

11 *Теодосије*, Живот светога Саве 104.

12 О чину братимљења који се у средњем веку вршио доста често у Византији, а нарочито у Србији и Бугарској, опширније в. *Савчева*, Стрез 77. О том питању са црквено-правног становишта расправља *П. Симић*, Побратимство у литургици и црквеном праву, Православна мисао год. XI, св. 1—2 (Београд 1968) 85—101.

13 *Савчева*, Стрез 76.

14 Врло опрезно треба читати и тумачити податке које доноси Стефан Немањић, непосредни учесник тих догађаја, када пише да је Стрезу предао половину бугарског царства, а то је ипак помало претерано. В. *Стефан Првовенчани*, Житије Симеона Немање 61.

15 *Мутафчиев*, Владетелите 59 сматра да је поход Стреза у Македонију извршен најкасније у јесен 1208. године, што је по нашем мишљењу исправно датирање.

16 О Просеку је већ било говора у одељку који се односи на Добромира Хрса. За литературу о овој важној тврђави в. напомену 17.

Веома је важно питање о томе какви су били односи између великог жупана и бугарског великаша, то јест докле је сезала Стрезова зависност према Стефану Немањићу. Већ хронични недостатак правих изворних података упућује на различите, па и опречне претпоставке. Свакако је претерано мишљење према коме је Стрез био вазал српског великог жупана.[17] Пре би се могло говорити о томе да је тај однос био савезнички, а извесна Стрезова зависност, проистекла из захвалности због учињене помоћи, није била одређена некаквим политичким задужењима.[18] Може се, ипак, претпоставити да је Стефан Немањић желео да има известан увид у деловање свог новог савезника јер би у противном испало да је пружио помоћ Стрезу не очекујући ништа за узврат. Наравно, никако се не може прихватити мишљење да су у Просеку и другим тврђавама били остављени српски гарнизони и да су Стрезу дати као помоћници и савезници српске велможе.[19] Евентуално би се могла допустити могућност да су неке српске велможе биле уз бугарског великаша, чиме би на неки начин и била изражена његова зависност од великог жупана.[20] Са своје стране Стрез је у почетку признавао своју зависност од Стефана Немањића али схватајући је само као привремену нужност.[21]

Да је политичка рачуница великог жупана била ипак погрешна и да је план са ослањањем на Стреза имао пукотине показало се врло брзо, већ следеће 1209. године. Са разлогом се може претпоставити да Стрез ни у једном тренутку није озбиљно помишљао да буде у некаквој трајнијој зависности од Стефана. Његове су амбиције сезале много даље, можда до трновског престола,[21a] а на пријатељство са великим жупаном гледао је као на нешто потребно да преброди критичне догађаје у касну јесен 1207. У ствари он је стремио искључиво независној власти, па се стога отворено одметнуо од Стефана Немањића.[22] У то време је, вероватно, још увек рачунао са могућношћу да се попне на бугарски престо.

Пошто је у првој половини 1209. Хенрик I био заузет обрачунавањем са странком ломбардијских барона, Борил је улучио прилику да се обрачуна са Стрезом.[23] Одлучујући сукоб је неочекивано изостао па је,

---

17 *Мутафчиев*, Владетелите 60 истиче да је велики жупан сматрао Стреза себи потчињеним али је та вазалност имала привремени карактер. *Златарски*, История III 283 одбацује ову претпоставку као неосновану. *Цанкова-Петкова*, България при Асеневци 90 поново се враћа претпоставци Мутафчијева. Сматрамо да у овом случају не може бити речи о вазалној зависности великаша према великом жупану.

18 *Златарски*, История III 283.

19 *Мутафчиев*, Владетелите 62 се залаже за ову погрешну претпоставку о боравку српских одреда у Просеку и осталим Стрезовим тврђавама. *Златарски*, История III 289 одбацује са разлогом претпоставку Мутафчијева, јер би се тада Стрез тешко ослободио туторства.

20 *Савчева*, Стрез 81 заговара овакву претпоставку. Занимљиво је да она на више места у своме раду за великог жупана Стефана каже краљ што је наравно погрешно јер је он постао краљ тек 1217, значи неколико година после Стрезове смрти. За Стрезова живота Стефан Немањић је био велики жупан.

21 *Prinzing*, Bedeutung 101 истиче да је посреди била лабава зависност.

21a Уп. *Данчева-Василева*, България и Латинската империя 88.

22 Српски биографи, који су Стреза приказали у изразито неповољном светлу, са пуно жучи, наравно, говоре о његовом одметању пребацујући му због незахвалности. В. *Стефан Првовенчани*, Житије Симеона Немање 62; *Доментијан*, Живот светога Саве 206; *Теодосије*, Живот светога Саве 105—106.

23 *Савчева*, Стрез 79.

под прилично замагљеним околностима дошло до склапања споразума између двојице жестоких противника. У томе је, изгледа, пресудну улогу одиграла чињеница да су и један и други имали бројне недаће, па им се међусобно савезништво учинило као једини modus vivendi.[24] Борилу је био потребан савезник против Латина, будући да је већ у ово време и Алексије Слав пристао уз Хенрика I, а Стрез се морао ослонити на некога како би се ослободио непожељног српског туторства. Велико је питање, уопште, да ли је Борил и био тада у стању да се успешно обрачуна на бојном пољу са опасним супарником. Услове помирења Борила и Стреза диктирала је тренутна ситуација, тако да нам се највероватнијом чини претпоставка, пошто извори о томе ћуте, по којој се Стрез одрекао царских амбиција док га је за узврат Борил признао за независног господара у областима где је већ утврдио своју власт. Можда је том приликом Борил доделио титулу севастократора бугарском великашу.[25] У историји другог бугарског царства Стрез је био први носилац ове високе дворске титуле.

Стрезово одметање а потом и неочекивано приближавање трновском цару, претворили су властољубивог господара Просека у непријатеља великог жупана Стефана Немањића. Упркос настојањима српског владара, који је у више наврата поручивао Стрезу да се предомисли, они се више никада нису помирили.[26] Стога су српске биографије у веома неповољној светлости приказивале личност господара Просека, можда чак и превише наглашавајући његову суровост и крвожедност. Као илустрација Стрезове суровости могу да послуже примери његових наводних разрачунавања са кривцима и својим непријатељима које је после пијаних гозби за најмањи преступ осуђивао на смрт. За ту прилику дао је да се изгради посебно губилиште са кога су осуђени били бацани низ стење дубоко у провалију.[27] При том је господар Просека, са бруталним

---

24 *Златарски*, История III 285.

25 У изворима се Стрезова титула севастократора помиње једино у синодику цара Борила. В. *Попруженко*, Синодик 87. Не треба много да изненађује то што је не помиње Хенрик I у своме писму, као ни сва тројица српских биографа с обзиром на чињеницу да аутори средњовековних житија, загњурени у хагиографску реторику, немају много смисла за такве техничке термине. Наравно, одмах се намеће питање од кога је Стрез добио ову високу титулу, коју је могао додељивати искључиво цар. Отпада претпоставка С. Новаковића /Византиски чинови и титуле у Србији, Глас СКА 78 (1908) 229/ да је Стрез од Византије добио титулу, јер га је мешао са Добромиром Хрсом. Пошто не долази у обзир ни латински цар, у праву су били бугарски историчари који су, почев од Мутафчијева, сматрали да је Стрез титулу севастократора могао добити једино са трновског двора. Они се, међутим, нису сложили по питању ко му је, Калојан или Борил, доделио ову титулу. Да је Калојан доделио севастократорску титулу Стрезу сматрају: *Мутафчиев*, Владетелите 48—49; *Савчева*, Стрез 91. За разлику од њих, већина осталих бугарских научника, почев од В. Златарског па до најновијих истраживача, сматра да је Борил доделио Стрезу високу титулу. Уп. *Златарски*, История III 286; *Цанкова-Петкова*, Отношения 163; *Цанкова-Петкова*, България при Асеневци 91; *Божилов*, Асеневци 99. *Данчева-Василева*, България и Латинската империя 97 такође сматра да је Борил доделио титулу севастократора Стрезу, али допушта, ипак, и могућност да је то учинио још раније Калојан. Нама се прихватљивијом чини претпоставка да је заправо Борил доделио ову високу титулу великашу Стрезу.

26 *Теодосије*, Живот светога Саве 107 саопштава да је Стефан много пута писао Стрезу саветујући га да се окане започетог подухвата и подсећајући га на доброчинства којима га је био обасуо.

27 Ibid. 106. Као добар виц звучи податак да су поједини историчари позоришта схватили реч *позориште* у њеном буквалном значењу па су претпоставили да је у Просеку постојао театар. В. *М. Кићовић*, Старо позориште код Срба, Зборник радова књ. X, Институт за проучавање књижевности САН књ. 1, Београд 1951, 16. Да је овде позориште употребљено у смислу губилишта исправно је приметио *С. Шумаревић*, Позориште код Срба, Београд 1939, 66.

цинизмом, упозоравао несрећнике да пазе како не би уквасили кожух, пошто је дубоко испод тврдог града протицала река. Ипак, ови примери Стрезове свирепости и најгоре самовоље никако се не могу правдати изразом стремљења ка самосталној власти, то јест реакцијом на покровитељске тежње српског владара.[28]

Пошто је захваљујући споразуму са Борилом у знатној мери учврстио свој положај, Стрез је могао да приступи војним акцијама, које је усмерио према југу нападајући поседе солунске краљевине. За савезника у овом подухвату нашао је епирског владара Михаила I Анђела који је по превртљивости и непоузданости био врло сличан господару Просека. Током 1210. они су водили вишемесечне борбе против Солуна.[29] Њихове су се акције одвијале у оквиру широке антилатинске коалиције на чијем су челу стајали Теодор I Ласкарис и Борил. Међутим, циљ Стрезових напада на солунску краљевину није био срачунат на одвлачење пажње Хенрика I од дејстава трновског цара већ је свакако садржао и његове територијалне аспирације.[30] Према нашем мишљењу на односе Борила и Стреза треба гледати као на савез два равноправна учесника у коме властољубиви севастократор није био у потчињеној улози. У својим подухватима, без обзира кога имао за савезника, Стрез је иступао врло самостално, готово као поглавар независне државе, па га и Хенрих I у свом знаменитом писму третира на исти начин као и Теодора I Ласкариса, Михаила I и Борила, учвршћујући га сасвим равноправно са овом тројицом владара међу четири највећа непријатеља латинског царства.[31] После дугих и заморних борби крсташки ритери су ипак успели да поразе Михаила I и Стреза који су били присиљени да полажу заклетве верности латинском цару. Догађаји на Истоку, међутим, приморали су Хенрика I да се врати у Цариград, тако да није био у могућности да на прави начин искористи пораз Стреза и Михаила I. Тако је акција Теодора I Ласкариса и Борила спасила Стреза тежих последица.[32]

Неуспешно ратовање против крсташа, међутим, није поколебало одважног Стреза па је већ у пролеће 1211. обновио акције против солунске краљевине.[33] Овога пута се Михаило I налазио на супротној страни, приклонивши се Латинима. Стрезову нешто проређену војску освежио је трновски цар пославши му као помоћ педесет и две бојне јединице. На

---

28 *Савчева*, Стрез 81 покушава да на овај начин оправда Стрезове сурове поступке што је неубедљиво.

29 *Мутафчиев*, Владетелите 64 датира почетке њихових акција већ у јесен 1209. *Nicol*, Despotate 34 истиче да су се борбе између Михаила I и Стреза против крсташких одреда солунске краљевине водиле током 1210. Опширније о тим догађајима cf. *Gerland*, Geschichte 190—192.

30 *Златарски*, История III 290—291 сматра да не подлеже никаквој сумњи да су напади Стреза и Михаила имали за циљ да одвуку пажњу латинског цара од деловања Борила. *Савчева*, Стрез 82 понавља ову оцену Златарског.

31 *Prinzing*, Brief 411—412 8—22.

32 *Prinzing*, Bedeutung 104 не искључује могућност да су Стрез и Слав ратовали против солунске краљевине независно један од другога. У изворима збиља нема непосредне потврде њиховог савеза.

33 *Prinzing*, Brief 414 68—82. Све се то догађало после Ускрса који је 1211. био 3. априла. Cf. *Grumel*, Chronologie 258.

челу те војске Стрез је пустошио латинске поседе али су га крсташи предвођени царевим братом Евстатијем, иначе зетом епирског владара, и немачким грофом Бертхолдом од Каценеленбогена, а уз помоћ Михаила I, страховито поразили у пелагонијској равници.[34] Битка се одиграла између априла и јула 1211.[35] Нема сумње да је ово био веома тежак ударац за Стреза, чиме су биле потпуно осујећене његове жеље за продор према југу.[36] Током исте 1211. године и војска трновског цара је била поражена па су после тога престале озбиљније акције Борила и Стреза против латинског царства.[37] Приближавање Борила латинском царству окончано мировним споразумом и женидбом Хенрика I бугарском принцезом 1213. из основа је променило спољну политику како трновског цара тако и господара Просека.[38] Сасвим је природно да њихови погледи сада бивају уперени према српској држави.

Међу истраживачима постоје извесне недоумице по питању граница Стрезових поседа. Чини се, ипак, да су оне обухватале области које су се на југу простирале до града Верије[39] а на северу до Скопља са околином при чему је и овај град припадао господару Просека.[40] У правцу запада Стрезова власт је сезала до Пелагоније, при чему изгледа град Охрид уопште није био потчињен севастократору, а у правцу истока по свој прилици до Струме.[41] Пред сам крај своје владе бугарски вели-

---

[34] *Prinzing*, Brief 414 73—82. Cf. *Longnon*, Empire 125—126; *Nicol*, Despotate 34; *Савчева*, Стрез 83; *Божилов*, Асеневци 99; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя 102.

[35] *Prinzing*, Bedeutung 105.

[36] *Nicol*, Despotate 34 истиче да се после пораза у пелагонијској равници Стрез није више никад опоравио.

[37] *Мушафчиев*, Владетелите 66—67 додуше сматра да је господар Просека наставио непријатељства према крсташима. Уколико је и било неких акција оне, ипак, нису биле већег значаја.

[38] *Мушафчиев*, Владетелите 67 врло сликовито примећује да је женидба латинског цара и трновске принцезе сасвим поткресала крила Стрезу.

[39] Најпрецизнији опсег територије којим је владао Стрез доносе *Баришић—Ферјанчић*, Вести 55. У поменутој расправи пошло им је за руком, бар према нашем мишљењу, да минуциозном анализом једног акта охридске архиепископије (*Pitra*, Chomatiani No. 81 col. 351—364) покажу како је Верија припадала Стрезу, правилно тумачећи израз „тиранија Другувита" (τῆς Δρουγουβιτῶν τυραννίδος) као власт обласног господара Стреза (Вести 44—46). Пре њих истраживачи су, почев од П. Никова /Материяли за средневековната история на България, Год. на Соф. Унив., Истор. -филол. фак. XVIII 7 (1922) 1—22/ сматрали да се ради о Бугарима односно цару Калојану. У поменутом акту, иначе, разрешавају се имовински спорови на основу жалбе грађанина Верије Манојла, сина покојног ђакона и канстрисија Лава званог Свинила.

[40] Још је Јиречек (Историја 167) изнео претпоставку према којој је Стрез држао Скопље, што су доцнији истраживачи углавном усвојили. *Баришић—Ферјанчић*, Вести 50—51 су ову исправну претпоставку оснажили једним новим аргументом, тако да је ван сваке сумње податак о Стрезовој власти у Скопљу. Позивајући се на једну одлуку охридског суда донесену пре 1217, дакле за архиепископа Јована Каматира док је Димитрије Хоматијан био хартофилакс (*Pitra*, Chomatiani No. 23 col. 99—100) где се помиње Григорије Гавра, један од Стрезових архоната, како управља у селу Водну код Скопља, они закључују да је бугарски севастократор држао овај град. Иначе, у поменутом акту реч је о једној бракоразводној парници.

[41] *Баришић—Ферјанчић*, Вести 52 н. 37 прилично убедљиво оповргавају већ устаљено мишљење да је Стрез држао у својој власти и Охрид. *Златарски*, История III 282 позивајући се на једну вест Теодосија (Живот светога Саве 105) претпоставља да је Стрез придобио не само неке градове од Солуна према Охриду, како саопштава биограф изразом „благочастиви Стефан придоби неку загорску господу, што тада држаше оне градове", него све закључно са Охридом. Овакво мишљење су доцније

каш је заузео и област Полог у горњем току Вардара.[42]

У подручју које је било под њим севастократор Стрез је фактички имао владарску власт. Сматрамо да не може бити речи о томе да је област чији је он био господар улазила у састав бугарске државе али задржавајући своју аутономију.[43] Такође нам се чини неприкладном претпоставка према којој се на поседе Стреза може гледати као на апанажу.[44] Посреди је потпуно самостална и ни од кога зависна творевина чији се господар сасвим равноправно сврстава међу владаре признатих држава као што то чини Хенрик I у већ неколико пута цитираном писму из 1212. године.[45] Чак петнаестак година после Стрезове смрти, у једном латинском документу, каже се за Стрезове поседе: „terra que fuit de Straces".[46] Штавише, у овом случају може се говорити о готово неограниченој власти коју је бугарски севастократор имао у својим земљама. Појава самовоље, о којој смо говорећи о претходним обласним господарима само напомињали да се с њом може рачунати, у случају Стреза има директну потврду у изворима. Довољно је само сетити се разрачунавања са преступницима у Просеку, о чему пише Теодосије. Још је сликовитији пример Стрезове моћи, боље рећи злоупотребе те моћи, забележен у једном акту охридске архиепископије, из кога се види да је господар Просека присилио пансеваста севаста Лава Мосхопула да се

многи усвојили. Cf. *Prinzing*, Bedeutung 101; *Савчева*, Стрез 76. Полазећи од једног акта охридске архиепископије (*Pitra*, Chomatiani No. 134 col. 537—540) који се односи на бракоразводну парницу Лава Мосхопула, Баришић и Ферјанчић су веома убедљиво показали да Охрид није био под влашћу Стреза. Недавно се појавила расправа Б. Панова (Охрид и охридската област во XIII—XIV век, Годишен зборник Фил. фак. 11 (37), Скопје 1984, 19—49) у којој аутор сматра да је Охрид потпао под Стрезову власт али при томе не само да не наводи неки нови аргумент већ не наводи ни поменути рад Баришића и Ферјанчића.

[42] *Баришић—Ферјанчић*, Вести 47—49 подробно анализирајући један акт охридске архиепископије (*Pitra*, Chomatiani No. 94 col. 409—412) у коме се помиње власт Другувита (ἡ Δρουγουβιτικὴ ἐξουσία) и вешто их уклапајући у вести српских биографа о последњим годинама Стрезове владе (Вести 53—55) сасвим исправно закључују да је Стрез упао у Полог који је био у оквиру српске државе. Ипак је његова власт у Пологу морала потрајати извесно време како би се могли десити догађаји наведени у имовинском спору где се монах манастира Богородице у Тетову Герасим спори, заступајући свога таста Дражу, са попом Добром из села Ванисте у Горњем Пологу.

[43] *Савчева*, Стрез 93 истичући да је Стрез самостално управљао облашћу над којом је имао владарску власт сматра, ипак, да је област господара Просека била укључена у бугарску државу али сачувавши своју аутономију.

[44] *И. Божилов*, България при Асеневци (критика на истоимену књигу Г. Цанкове-Петкове), Исторически преглед 2 (1980) 91 износи ову веома занимљиву претпоставку према којој би се посед Стреза могао означити као апанажа. Он на сличан начин гледа и на владање Петра у преславској области, деспота Алексија Слава у Родопима, Добромира Хрса и Шишмана (Ἐτζισμένος) у Просеку, севастократора Александра и севастократора Калојана у софијској области. Не можемо се сложити са овом идејом бугарског научника јер сматрамо да је велика разлика између, на једној страни Шишмана, који је био само Калојанов намесник у Просеку, и Хрса, Стреза или Слава, на другој страни, који су били потпуно независни господари. Систем апанажа се, уосталом, и у Византији развио тек у епоси Палеолога, будући да је за епоху Комнина забележено тек неколико сигурних или вероватних случајева. Уп. Љ. *Максимовић*, Генеза и карактер апанажа у Византији, ЗРВИ 14—15 (1973) 116.

[45] В. напомену 31 у овоме поглављу.

[46] *Ljubić*, Listine III 402. Реч је о уговору између латинског царства и јерусалимског краља Јована од Бријенија из децембра 1228. године.

ожени ћерком покојног пансеваста севаста Стефана Гавре.[47] Без претеривања се може рећи да је севастократор Стрез доминирао животима грчких локалних магната у области која се налазила под његовом влашћу.[48]

У случају севастократора Стреза, за разлику од осталих обласних господара о којима смо већ расправљали, може се ипак нешто више рећи о организацији власти над земљама које су му биле потчињене. Ово стога што су сачувана извесна сведочанства о људима који су били у његовој служби. Уопштено говорећи може се претпоставити да је своје саветнике и помоћнике бугарски великаш бирао из редова месних бугарских првенаца који су му спремно пришли када се уз помоћ српског жупана учвршћивао у долини Вардара, као и оне аристократе који су заједно са њим пристигли на двор Стефана Немањића.[49] Потпуно би било погрешно, међутим, сувише буквално схватити изнесену оцену пошто у сачуваном изворном материјалу, похрањеном углавном у актима охридске архиепископије, постоји доста података о грчким архонтима који су били у Стрезовој служби. Реч је о византијским архонтима који су после 1205. доспели под Калојанову власт, а 1208. и нешто касније под власт севастократора Стреза.[50] Бугарски се великаш, наравно, морао ослањати и на византијске архонте поготово у подручјима где је било доста ромејског живља. Неразумно би било, а вероватно и практично неизводљиво, да је настојао да све византијске архонте замени својим саплеменицима. Стрез је, изгледа, био заинтересован да подржава родбинске везе између локалних архоната, не либећи се при том да користи и насилне мере.[51] Писана заоставштина охридског архиепископа Димитрија Хоматијана, као што смо већ напоменули, сачувала нам је имена неколицине људи који су били у Стрезовој служби. То су пансеваст севаст Лав Мосхопул, пансеваст севаст Стефан Гавра, затим неки који нису имали никакву титулу као, на пример, Василије Вуруг, Манојло Десков, Григорије Гавра који је био архонт у близини Скопља, и Верота.[52] Ово је, наравно, само део лица која су се налазила у служби господара Просека, па се њима могу придодати још неке особе.[53] Набрајајући људе који су били у Стрезовој служби може се приметити да се срећу неки који су носили титулу севаста.[54] Околност да су нам познати појединци укључени у управљање областима које је држао амбициозни бугарски великаш, од којих неки имају и титуле, ипак је недовољна да би сасвим поуздано могли реконструисати управни апарат севастократора Стреза. Стога се морамо задовољити несигурним претпоставкама.[55]

После приближавања трновског владара латинском царству 1213, о чему је већ било речи, Стрез је био увучен у једну моћну антисрпску коалицију чији је иницијатор био, по свој прилици, Борил.[56] Читава акција била је замишљена врло темељно и претенциозно. Требало је да Борил и Хенрик I заједнички нападну с истока, а Стрез са југа. Спорно је било учешће Михаила I Анђела који је некако истовремено, дакле 1214, освојио Скадар.[57] Изгледа, ипак, да је акција епирског владара текла

---

[47] *Pitra*, Chomatiani No. 134 col. 537—540. Ова парница која је завршена разводом брака који је био насилно склопљен често је навођена и коришћена у литератури. В. *Ников*, н. д. 8, 18; *Златарски*, История III 289; *Петров*, О титулах 59; *Савчева*, Стрез 94; *Баришић—Ферјанчић*, Вести 49—51.

[48] *Nicol*, Refugees 26 износи овакав смео али у ствари сасвим исправан закључак, позивајући се при том на поменути акт охридске архиепископије везан за бракоразводну парницу Лава Мосхопула вођену негде између 1215. и 1217. године.

[49] *Савчева*, Стрез 81.

[50] *Баришић—Ферјанчић*, Вести 56

[51] Већ смо помињали случај Лава Мосхопула кога је Стрез принудио да се ожени ћерком пансеваста севаста Стефана Гавре. В. напомену 47 овога поглавља. *Савчева*, Стрез 95 је истакла настојање Стреза да успоставља родбинске везе између локалних архоната.

[52] Ако се изузму двојица чланова породице Гавра, Стефан и Григорије, чије је презиме било веома познато у византијској историји, али чије присуство у овим крајевима унеколико изненађује с обзиром да потичу из најудаљенијих источних делова малоазијског полуострва (о томе је већ било речи у уводном поглављу) остало су чланови породица које нису биле одвећ познате у повести Византијског царства XI и XII столећа. Бар их у својој одличној књизи не наводи А. Каждан говорећи о саставу владајуће класе у Византији поменутог периода. Једино се за презиме Мосхопул може претпоставити да је било дериват презимена византијске породице Мосха (Μόσχος) о којима пише *Каждан*, Состав 96 сл. Они, наравно, нису сви били Грци већ су неки, можда Верота и Манојло Десков, били словенског порекла.

[53] *Петров*, О титулах 59 сврстава и извесног севаста Јована Плита, који је неко време био управник области Верије, у оне који су били у служби севастократора Стреза. Севаст Јован Плит је, иначе, био близак пријатељ Димитрија Хоматијана, а касније је достигао високе положаје за епирског владара Теодора I Анђела. *М. Дриновъ*, О некоторых трудах Димитрия Хоматиана, как историческом материале, Виз. врем. 1 (1894) 319—340 први је опширније говорио о севасту Јовану Плиту на основу три акта охридске архиепископије. *Савчева*, Стрез 95 такође региструје севаста Јована Плита као једног од Стрезових управника.

[54] При томе се код Лава Мосхопула и Стефана Гавре испред титуле севаст наводи и пансеваст што треба схватити као епитет а не нову титулу. Код Псеудо-Кодина, који се додуше односи на много каснији период, титула севаста се налази при дну листе титула световних достојанственика (Cf. Pseudo-Kodinos 139 30) док титула пансеваста, наравно, није забележена. *Савчева*, Стрез 95 сматра да је у случају ове двојице посреди просто умножавање титула а не нова титула, при чему префикс „пан" има свечани карактер, а потом упозорава да се слични случајеви срећу једино у службеним актима док хронике познају само титулу севаста. О титули севаста подробније cf. *L. Stiernon*, Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et Gambros, REB 23 (1965) 222—243.

[55] Не можемо сасвим да се сложимо са решењем које предлаже *Савчева*, Стрез 95—96. При том се позива на расправу П. Петрова (О титулах 64) који сматра да је титула севаста, пренесена из Византије у Бугарску почетком XIII столећа, додељивана управницима области који су у својим рукама имали целокупну власт и којима су били потчињени сви остали административни, војни, фискални и судски чиновници почињући с дуком и катепаном а завршавајући са обичним скупљачима пореза. Савчева мисли да су Стрезу као лицу које је имало целокупну власт били подређени севасти, управници појединих, наравно мањих области него што је то била Стрезова територија. Веома је натегнуто и објашњење према коме се та зависност очитује и у титули севастократора као комбинацији речи севаст и автократор (као да је реч о личности која влада севастима). Познато је међутим да је титула севастократор настала спајањем царских епитета севаст и автократор (*Ферјанчић*, Севастократори 142). Организација власти на Стрезовим земљама, коју предлаже Савчева, прилично је упрошћена и шематизована, тако да подсећа на неку идеалну конструкцију. У пракси је, бар се нама тако чини, та организација власти морала бити нешто шароликија. *Prinzing*, Studien II 87 сумња, сасвим оправдано чини нам се, да је титула севаста била везана за било какву функцију.

[56] *Савчева*, Стрез 84 истиче да је Борил на тај начин хтео да учврсти пољуљани престо и оправда приближавање латинском цару.

[57] *Златарски*, История III 311 сматрао је Михаила I Анђела четвртим учесником антисрпске коалиције, што је доцније махом било прихваћено. *Цанкова-Пешкова*, България при Асеневци 91 је изразила приличну резерву према наведеној претпоставци. *Баришић—Ферјанчић*, Вести 55—56 су недавно показали, користећи прецизно податке из биографије Стефана Немање коју је написао његов син Стефан Немањић, да је акција Михаила I Анђела текла одвојено и самоиницијативно, тако да у ствари епирски владар није припадао поменутој коалицији.

невезано са коалицијом, односно да је самоиницијативно напао поседе српске државе. Акција антисрпске коалиције, међутим, доживела је потпуни крах, јер савезничка војска Латина и Бугара није отишла даље од Ниша.[58] Стрез је прошао још горе пошто је неуспех платио сопственим животом. Како би предупредио напад моћне коалиције, који је веома лако могао српску државу да доведе у изузетно незавидан положај, Стефан Немањић је у Стрезов логор послао брата Саву са циљем да одврати опасног господара Просека од напада на територије великог жупана.[59] Стрез га је примио благонаклоно и са великим уважавањем, али није желео да одустане од предвиђеног подухвата, рачунајући, вероватно, да ће му та акција донети велику добит пошто је учествовање Хенрика I и Борила готово јемчило сигуран успех.[60] Отварала му се прилика да новим освајањем прошири своје поседе а у ово време једино је овде могао да потражи прилику, с обзиром на склопљени мир између латинског и бугарског царства. Међутим, чини се да је и у табору господара Просека било незадовољних његовом политиком, јер је још у току исте ноћи када је Сава напустио логор Стрез био убијен. Ово се одиграло свакако уз извесно суделовање брата великог жупана јер је група која је журно напустила логор после Стрезове смрти, а међу којима је највероватније био и убица, сустигла Саву и обавестила га о догађајима око убиства господара Просека.[61] Упркос извесним недоумицама око хронологије ових догађаја верујемо да се Стрезова смрт може ставити у 1214. годину.[62]

Као и у случајевима осталих обласних господара подухват севастократора Стреза није много надживео свог творца будући да су поседи бугарског великаша врло брзо постали лак плен делом латинских а делом епирских одреда. Ипак, моћни обласни господар није био тако лако заборављен пошто је његова делатност оставила дубоке трагове и прерасла у легенду којој је свако време додало нека своја обележја.[63]

---

[58] *Јиречек*, Историја I 167; *Златарски*, История III 311; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя 108—109.

[59] Ту вест доносе сва тројица српских биографа. Уп. *Стеван Првовенчани*, Житије Симеона Немање 62; *Доментијан*, Живот светога Саве 207; *Теодосије*, Живот светога Саве 109

[60] *Савчева*, Стрез 84 подвлачи с правом да су само сјајне перспективе које је пружао предстојећи поход руководиле Стреза да не услиши савете и молбе Саве Немањића.

[61] *Златарски*, История III 317 упозорава да је Сава свакако био умешан у ликвидацију Стреза.

[62] *Мутафчиев*, Владетелите 70—71 датира смрт севастократора Стреза у 1214, а не у 1215. на коју указује Житије кнеза Стрегана. Као извор оно нема вредности и то је указао још *Мутафчиев*, Владетелите 77. *Prinzing*, Bedeutung 105—106 се залагао за нешто ранију хронологију Стрезове смрти, померајући је чак у 1211, али за такво датирање нема разлога. Тако је у новије време ипак прихваћена стара хронологија према којој је до убиства дошло 1214. Уп. *Савчева*, Стрез 86. *Баришић—Ферјанчић*, Вести 54 опрезно кажу да се то одиграло око 1214. године. Наведена хронологија прихваћена је и у најновијим радовима бугарских истраживача. Уп. *Божилов*, Асеневци 99; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя 108—109.

[63] Успомена на Стреза сачувана је чак и у горњем повардарју. В. *Мутафчиев*, Владетелите 78—79.